

Irena Mudrecka
Olga Khyzhna
Karina Szafrńska

Młodzież skonfliktowana z prawem przed sądami dla nieletnich w perspektywie danych statystycznych

Youth who are in conflict with the law before juvenile courts in perspective statistical data

Z uwagi na obserwowane nowe niekorzystne zjawiska społeczne, które zagrażają bezpieczeństwu fizycznemu i psychicznemu młodego pokolenia i które utrudniają optymalny rozwój, niezbędna jest nie tylko interwencja pedagogiczno-psychologiczna, lecz także prawna. Wymaga to stałego doskonalenia systemu instytucjonalnej reakcji społecznej na łamanie norm społeczno-prawnych i dostosowywania go potrzeb współczesnych adolescentów. Celem artykułu jest rozpoznanie, na podstawie analizy statystyk sądowych, zmian występujących w zjawisku przestępczości nieletnich i w reakcjach wymiaru sprawiedliwości na to zjawisko oraz czy odpowiadają one na potrzeby zmieniającej się sytuacji młodego pokolenia. Szczególnie istotnym zagadnieniem jest odpowiedź na pytanie, czy dostępny katalog środków sądowych jest w pełni wykorzystywany przez sędziów i odpowiada współczesnym trendom w postępowaniu z nieletnimi, czyli regułom dejurydyzacji i depenalizacji.

Słowa kluczowe: nieletni, sąd dla nieletnich, środki wychowawcze, środek poprawczy, statystyki sądowe w sprawach nieletnich.

Considering new, unfavorable social phenomena that threaten physical and mental security of the young generation and hinder its optimal development requires not only pedagogical and psychological intervention, but often also legal. This requires constant improvement systems of institutional social response to violations of social legal norms and its

adaptation to the needs of modern youth. The purpose of the article is to identify on the basis of the analysis of judicial statistics changes that occur in the phenomenon the juvenile delinquency and the response of the justice system to it phenomenon, and whether they meet the needs of the younger generation in a situation that dynamically changes. Especially important is the answer to the question whether the existing catalog of court measures is used by judges to the full extent and corresponds to modern trends in the treatment of minors, i.e. rules of dejuridization and depenalization.

Key words: nieletni, sąd dla nieletnich, środki wychowawcze, środek poprawczy, statystyki sądowe w sprawach nieletnich.

Wprowadzenie

W wyniku niżu demograficznego obserwujemy malejącą liczbę dzieci i młodzieży, co w sposób naturalny powoduje spadek liczby adolescentów skonfliktowanych z prawem. Jednocześnie widoczne są nowe niekorzystne zjawiska społeczne (rozlewająca się w mediach społecznościowych fala hejtu, cyberzagrożenia, zerwanie i przynajmniej osłabienie więzi społecznych, pogorszenie się stanu zdrowia psychicznego młodzieży), które zagrażają bezpieczeństwu fizycznemu i psychicznemu młodego pokolenia, utrudniają optymalny rozwój i wymagają nie tylko interwencji pedagogiczno-psychologicznej, lecz także prawnej. Niezbędne jest więc stałe doskonalenie systemu instytucjonalnej reakcji społecznej i dostosowywania go do potrzeb współczesnych adolescentów.

W Polsce po wieloletniej pracy nad nowymi zasadami postępowania z nieletnimi we wrześniu 2022 r. weszła w życie nowa ustawa regulująca postępowanie z nieletnimi, czyli ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich¹. Poprzednia ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich² pochodząca z 1982 r. była wielokrotnie nowelizowana i uznawana już za przestarzałą, nieadekwatną do realiów sytuacji młodzieży w XXI w.

¹ Ustawa z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. 2022, poz. 1700).

² Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 1982, Nr 35, poz. 228, z późn. zm.).

Powszechne były głosy teoretyków i praktyków postulujące konieczność zmiany w prawie dla nieletnich³.

W artykule 1 nowej ustawy (z 2022 r.) została zmieniona definicja nieletniego. Obecnie nieletnim jest osoba, która:

- ukończyła 10 lat i nie jest pełnoletnia (czyli nie ukończyła 18 lat, chyba że sąd przed 18 rokiem życia uznał jej pełnoletność), wobec której uruchomione zostało postępowanie w sprawach o demoralizację;
- dopuściła się czynu karalnego po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat, wobec której zostało uruchomione postępowania w sprawach o czyny karalne (czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie lub wykroczenie skarbowe);
- wobec której zostały orzeczone środki wychowawcze, środek leczniczy lub środek poprawczy, zasadniczo nie dłużej niż do ukończenia przez te osoby 21 lat, z wyjątkiem osób, którym środek poprawczy został przedłużony do 24 roku życia.

Tak więc powyższa definicja nieletniego wskazuje, że jest to adolescent (wczesny adolescent) skonfliktowany z prawem, w stosunku do którego sąd dla nieletnich wszczął postępowanie sądowe ze względu na to, że pozyskał informacje na temat tego, że znajduje się on w procesie demoralizacji lub dowiedział się, że popełnił czyn karalny.

Analizując zmiany zachodzące w orzecznictwie co do nieletnich w związku z czynami karalnymi, należy przyjrzeć się współczynnikowi przestępczości, który jest stosunkiem liczby popełnionych czynów karalnych na 100 000 ludności w analizowanym przedziale wiekowym. W okresie od 2010 r. do 2016 r. współczynnik przestępczości spadł ze 128,6 na 77,6, tj. o 39,7%. W poszczególnych grupach wiekowych widać podobną tendencję spadkową. Największy współczynnik został zaobserwowany w 2011 r., gdyż wynosił 134,2. W przypadku chłopców wynosił on 209,6, natomiast w przypadku dziewcząt był zdecydowanie niższy, ponieważ wynosił 55,1. Analiza szczegółowych danych, którą dokonali Maciej Bernasiewicz i Monika Noszczyk-Bernasiewicz, wykazuje, że na przestrzeni lat 1980-2018 nastąpił wzrost zachowań nieletnich

³ K. Gromek, *Komentarza do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2001; J. Kusztal, *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i Niemczech*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

z zakresu demoralizacji przy jednocześnie spadającej liczbie czynów karalnych⁴. Z kolei Barbara Stańdo-Kawecka uważa, że coraz większa liczba spraw nieletnich w związku z demoralizacją zapewne nie jest wynikiem nasilania się nagannych zachowań dzieci i młodzieży, lecz raczej jest efektem zmiany postaw społecznych wobec zachowań, które wcześniej były bagatelizowane, gdyż były uznawane jako dziecięce lub młodzieńcze wybryki i dlatego spotykały się z większą tolerancją wśród dorosłych⁵.

Cel badań, problemy badawcze i metoda

Celem niniejszego opracowania jest rozpoznanie częstotliwości podejmowania przez sądy postępowania w sprawach nieletnich i jakimi orzeczeniami się one kończyły.

Sformułowano następujące problemy badawcze:

1. Wobec ilu nieletnich sądy rodzinne wydały w ostatnich latach orzeczenia sądowe na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich?
2. Jakie środki sądowe (wychowawcze i poprawczy) stosuje sąd rodzinny wobec nieletnich najczęściej, a jakie najrzadziej? Czy na przestrzeni ostatnich 6 lat można zaobserwować zmiany w częstotliwości stosowania środków sądowych?
3. Jak często sądy rodzinne wykorzystują możliwość stosowania środków skierowanych bezpośrednio wobec rodziców nieletnich?
4. Ile, w skali kraju, było przypadków wykorzystania wobec nieletnich środków leczniczych?
5. Jak często sądy rodzinne kierowały sprawy nieletnich do mediacji i jakimi decyzjami się one kończyły?
6. Czy podejmowane przez sąd orzeczenia w sprawach nieletnich wskazują, że urzeczywistniane są postulowane w postępowaniu z nieletnimi reguły depenalizacji i dejurydyzacji? Depenalizacja oznacza ograniczenie liczby nieletnich umieszczanych w placówkach typu izolacyjnego

⁴ M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz, *Przestępczość nieletnich w USA i w Polsce na podstawie wybranych statystyk kryminalnych*, „Archiwum Kryminologii” 2020, t. XLII, nr 2, s. 207-238.

⁵ B. Stańdo-Kawecka, *Przestępczość nieletnich w latach 1990-2007 i problemy resocjalizacji nieletnich sprawców przestępstw*, [Juvenile delinquency in 1990-2007 and problems of social rehabilitation of juvenile delinquents]. *Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu* 2009, 1(17). [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/8B93DD337E130357C12575C5002AEE5C/\\$file/Dzieci%20z%20grup%20ryzyka_1.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/8B93DD337E130357C12575C5002AEE5C/$file/Dzieci%20z%20grup%20ryzyka_1.pdf) (26 luty 2020, data ostatniego dostępu).

do niezbędnego minimum i równocześnie prymat środków typu wolnościowego. Natomiast dejurydyzacja oznacza postulat kierowania spraw nieletnich w tzw. drobnych sprawach do organów pozasądowych (np. szkoły, komisji ds. młodzieży, pomocy społecznej).

Podstawową techniką badawczą była analiza dokumentacji w postaci statystyk opublikowanych na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości a dotyczących liczby nieletnich, którzy stanęli przed sądem rodzinnym, liczby prawomocnych orzeczeń w sprawach nieletnich, liczby zastosowanych środków sądowych, liczby prowadzonych mediacji.

Ministerstwo Sprawiedliwości corocznie sporządza i publikuje sprawozdania z działalności sądów, w tym sądów rodzinnych i nieletnich. Na ich podstawie opracowano zbiorcze tabele dotyczące lat 2015-2020 w celu przeanalizowania dynamiki zmian w zakresie postępowania z nieletnimi. Zauważyć należy, że dostępne zastawienia statystyczne kończą się na 2020 roku, co oznacza, że brak jest danych z lat 2021 i 2022, co wskazuje na występujące niezrozumiałe opóźnienia w publikacji danych na stronach statystycznych MS, gdyż sądy terminowo przekazują niezbędne dane do Ministerstwa.

Zauważyć również należy, że przywołane dane statystyczne dotyczą okresu obowiązywania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, co na przykład oznacza, że w katalogu środków nie ma okręgowych ośrodków wychowawczych, które powstały w 2022 r.

Dane statystyczne dotyczące orzecznictwa w sprawach nieletnich

Na podstawie danych zawartych w tabeli 1. można zauważyć, że stale maleje liczba nieletnich, którzy stają przed obliczem sądu dla nieletnich. Jest to przede wszystkim wynikiem niżu demograficznego, który w Polsce występuje już od wielu lat. Pod koniec XX wieku do sądów trafiało około 50 tys. nieletnich⁶, a więc liczba nieletnich na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat zmniejszyła się prawie trzykrotnie (290%). Niż demograficzny jest oczywiście zjawiskiem niepożądanym społecznie, ale z perspektywy

⁶ I. Mudrecka, *Instytucjonalne formy pracy resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1999.

pracy z nieletnimi przynosi konkretne, pozytywne skutki, ponieważ tej pracy jest po prostu mniej i można w związku z tym skoncentrować się na poprawieniu jakości tej pracy. Czy jest to widoczne w praktyce sądowej?

Tabela 1. Liczba nieletnich, wobec których zapadły prawomocne orzeczenia wg podstawy prawnej i płci w latach 2015-2020

Podstawa prawna orzeczenia	2015	2016	2017	2018	2019	2020
W związku z demoralizacją, w tym	1 4599	1 5189	13 371	14 414	13 805	10 187
chłopcy	9 767	10 177	8 999	9 655	9 277	6 622
dziewczęta	4 832	5 012	4 372	4 759	4 528	3 565
W związku z czynem karalnym, w tym	12 237	11 355	9 657	9 754	8 920	7 015
chłopcy	9 617	8 735	7 367	7 491	6 681	5 243
dziewczęta	2 620	2 620	2 290	2 263	2 239	1 772
Razem orzeczeń sądowych, w tym	26 836	26 544	23 028	24 168	22 725	17 202
chłopcy	19 384	18 912	16 366	17 146	15 958	11 865
dziewczęta	7 452	7 632	6 662	7 022	6 767	5 337

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 22.09.2023 r.)

Biorąc pod uwagę dane z 2020 r., można zauważyć, że większość nieletnich, w stosunku do których toczyło się postępowanie, było pociągniętych do odpowiedzialności za czyny świadczące o ich demoralizacji (59% nieletnich), natomiast 41% nieletnich popełniło czyn zabroniony. Jedna trzecia nieletnich to dziewczęta, natomiast 69% podsądnych to chłopcy. Zauważyć więc można, że na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat stale rośnie udział dziewcząt w powyższych statystykach⁷.

Analiza orzeczonych środków wobec nieletnich (Tabela 2.) wskazuje, że stale na pierwszym miejscu pod względem częstotliwości zastosowania znajduje się nadzór kuratora. Jest on orzekany w odniesieniu do około co trzeciego nieletniego (w 2020 r. 37%). Wśród najrzadziej stosowanych

⁷ K. Stępień, *Przestępczość nieletnich dziewcząt objętych procesem resocjalizacji w zakładach poprawczych. Studium kryminologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2021.

środków odnotowano umieszczenie w rodzinie zastępczej i nadzór organizacji społecznej (lub osoby godnej zaufania). Są to jedynie jednostkowe przypadki wynikające z braku rodzin zastępczych (zwanych terapeutycznymi), które specjalizują się w zakresie pracy z dziećmi z zaburzeniami zachowania wymagającymi specjalistycznej pomocy. Szwankuje tu system rekrutacji osób chętnych do tej pracy, zachęt, szkolenia i odpowiedniej gratyfikacji. Niestety stan ten nie zmienia się od wielu lat. W przypadku śladowej liczby przypadków zastosowania nadzoru organizacji lub osoby godnej zaufania przyczyny zapewne są związane z zanikaniem w Polsce postaw prospołecznych, ogólnej życzliwości wobec drugiego człowieka i równocześnie wzrostem skrajnego indywidualizmu. Niewielki jest też stan wiedzy wśród społeczeństwa na temat istniejących możliwości pomagania młodym ludziom w sytuacji kryzysowej (a taką zawsze jest sytuacja konfliktu z prawem).

Upomnienie, jako samoistny środek wychowawczy, pod względem liczbowym ma tendencję spadkową, lecz to wynika jedynie z kurczenia się liczby spraw nieletnich. Obliczając częstotliwość stosowania tego środka względem ogólnej liczby nieletnich, zauważamy stały wzrost tego wskaźnika od 31,1% w roku 2015 do 34,2% w roku 2020. Może to wynikać z faktu, iż rośnie liczba nieletnich, którzy po raz pierwszy stają przed sądem, gdyż tylko wtedy jest sens stosowania tego środka.

Zauważyć należy, że liczba zastosowanych środków jest większa niż liczba nieletnich. Wynika to z tego, iż sądy wobec jednego nieletniego stosują więcej niż jeden środek sądowy. Często obok środka zasadniczego sąd wykorzystuje zobowiązanie nieletniego do określonego postępowania. Sądy w zależności od specyficznej sytuacji nieletniego mogą indywidualizować swoje decyzje, ale najczęściej zobowiązują do: naprawienia szkody, przeproszenia poszkodowanego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymania się od przebywania w określonym miejscu, zaniechania używania alkoholu lub środków odurzających, uczestniczenia w zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, prac na rzecz pokrzywdzonego, świadczenia na rzecz pokrzywdzonego, prac na rzecz społeczności lokalnej lub świadczenia na rzecz społeczności. W tabeli 2 zamieszczono sumę powyższych zobowiązań. Okazuje się, że sądy wykorzystują ten środek sądowy niezbyt często, gdyż np. w roku 2020 jedynie wobec 26,7% nieletnich (wskaźnik ten może być mniejszy, jeśli sądy zastosowały wobec jednego nieletniego więcej niż jedno zobowiązanie, czego na podstawie statystyk stwierdzić nie można).

Tabela nr 2. Orzeczone środki wychowawcze i środek poprawczy wobec nieletnich w latach 2015-2020

Środki zastosowane przez sąd	Płeć	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Upomnienie	ogółem	8 482	8 221	7 352	7 802	7 636	5 885
	chłopcy	6 165	5 883	5 271	5 576	5 363	4 085
	dziewczęta	2 317	2 338	2 081	2 226	2 273	1 800
Zobowiązanie do określonego postępowania	ogółem	7 081	7 164	6 792	6 668	5 938	4 586
	chłopcy	5 280	5 211	4 832	4 652	4 096	3 211
	dziewczęta	1 801	1 953	1 960	2 016	1 842	1 375
Nadzór odpowiedzialny rodziców (lub opiekuna prawnego)	ogółem	2 213	2 198	1 811	1 958	1 764	1 256
	chłopcy	1 711	1 639	1 368	1 496	1 354	886
	dziewczęta	502	559	443	462	410	370
Nadzór organizacji społecznej (lub osoby godnej zaufania)	ogółem	10	10	13	8	5	15
	chłopcy	5	6	10	4	5	7
	dziewczęta	5	4	3	4	0	8
Nadzór kuratora	ogółem	9 865	9 977	8 498	9 031	8 590	6 336
	chłopcy	6 869	6 907	5 829	6 189	5 864	4 305
	dziewczęta	2 996	3 070	2 669	2 842	2 726	2 031
Skierowanie do ośrodka kuratorskiego	ogółem	583	564	477	501	549	366
	chłopcy	395	392	337	341	361	232
	dziewczęta	188	172	140	160	188	134
Zakaz prowadzenia pojazdów	ogółem	163	147	114	119	111	106
	chłopcy	156	141	106	114	105	103
	dziewczęta	7	6	8	5	6	3
Przeпаdek przedmiotów	ogółem	85	80	69	77	67	39
	chłopcy	75	74	60	71	58	35
	dziewczęta	10	6	9	6	9	4
Umieszczenie w rodzinie zastępczej	ogółem	5	3	1	2	2	2
	chłopcy	2	2	1	2	2	0
	dziewczęta	3	1	0	0	0	2

Środki zastosowane przez sąd	Płeć	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	ogółem	1 337	1 314	970	1 102	967	779
	chłopcy	860	857	649	721	647	484
	dziewczęta	477	457	321	381	320	295
Zakład poprawczy	ogółem	175	173	120	124	108	86
	chłopcy	143	145	95	109	87	72
	dziewczęta	32	28	25	15	21	14
Zakład poprawczy w zawieszeniu	ogółem	185	129	92	103	79	51
	chłopcy	174	109	89	97	73	46
	dziewczęta	11	20	3	6	6	5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 22.09.2023 r.)

Nadzór odpowiedzialny rodziców (lub opiekuna prawnego) jest również rzadko stosowany przez sąd (w 2020 r. 7,30% spraw nieletnich), ale środek ten może być stosowany tylko w przypadkach, gdy rodzice dają gwarancję, że są na tyle wydolni wychowawczo, aby stanąć na wysokości zadania i poprawić swoje relacje z dzieckiem, otoczyć dziecko większą kontrolą rodzicielską, adekwatnymi wymaganiami i mądrą opieką. Powyższy wskaźnik może świadczyć o tym, że rodzice nieletnich w większości przypadków są bezradni wychowawczo i nieletni nie mają w nich oparcia.

Skierowanie do ośrodka kuratorskiego jest środkiem wychowawczym, który ma szczególny walor resocjalizacyjny, gdyż umożliwia stałą, codzienną pracę wychowawczą z nieletnimi w ich środowisku naturalnym⁸. Problem polega na tym, że w Polsce funkcjonuje jedynie 121 ośrodków kuratorskich⁹. Biorąc pod uwagę to, iż w Polsce jest 318 sądów rejonowych, to tylko 38% sądów dysponuje tymi ośrodkami na swoim terenie. Jednak współczynnik ten jest jeszcze niższy, gdyż przy kilkunastu sądach funkcjonuje więcej niż jeden ośrodek kuratorski (np. przy Sądzie Rejonowym dla miasta Lublin-Wschód – 5, a dla Zamościa – 4), co oznacza, że statystycznie ośrodki funkcjonują tylko przy co czwartym sądzie rejonowym. Nie dziwi więc to, że ten środek wychowawczy zastosowany

⁸ P. Kozłowski, K. Stasiak, *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2018.

⁹ www.gov.pl/attachment (18 listopada 2023, data ostatniego dostępu).

został w 2020 roku tylko wobec 360 nieletnich, czyli wobec 2,1% ogółu nieletnich.

Środki zmieniające środowisko naturalne nieletniego zastosowano wobec 5% ogółu nieletnich (młodzieżowy ośrodek wychowawczy – 779, zakład poprawczy bez zawieszenia – 86). Porównując ten stan do 1998 r.¹⁰, zauważa się niewielki spadek tego wskaźnika, który wówczas wynosił 6,4%. Może to świadczyć o tendencji uwzględniania dyrektywy nakazującej stosowanie środków izolacyjnych jedynie w ostateczności i priorytecie środków wolnościowych. Poza tym sądy zastosowały w 2020 r. wobec 51 nieletnich zakład poprawczy w zawieszeniu, na czas zawieszenia stosując inne środki wychowawcze, najczęściej stosując nadzór kuratora lub umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Tabela nr 3. Orzeczone środki poza katalogiem zawartym w art. 6 u.p.n. w latach 2015-2020

Pozostałe decyzje sądu	Płeć	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Zobowiązanie rodziców do określonego postępowania	ogółem	177	197	213	176	218	212
	chłopcy	130	159	169	147	167	168
	dziewczęta	47	38	44	29	51	44
Zobowiązanie rodziców do określonego postępowania wobec nieletniego	ogółem	373	431	421	444	450	368
	chłopcy	267	299	295	299	294	266
	dziewczęta	106	132	126	145	156	102
Umieszczenie w zakładzie leczniczym (art. 12 u.p.n.)	ogółem	174	170	124	121	120	93
	chłopcy	126	116	91	92	87	63
	dziewczęta	48	54	33	29	33	30
Inne środki	ogółem	1 652	1 526	1 122	1 503	1 545	1 295
	chłopcy	1 191	1 123	791	1 104	1 084	865
	dziewczęta	461	403	331	399	461	430

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 22.09.2023 r.)

¹⁰ I. Mudrecka, *Instytucjonalne formy pracy resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1999.

Sąd może również zobowiązać rodziców do określonego postępowania, takiego jak: do naprawienia szkody, poprawienia warunków bytowych lub zdrowotnych, ścisłej współpracy z lekarzem, poradnią psychologiczno-pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, szkołą, zakładem leczniczym lub zakładem pracy, w którym nieletni pracuje. Ogółem w 2020 r. sądy skorzystały z tego prawa w 212 przypadkach, czyli w 1,23% ogółu spraw nieletnich. Można więc uznać, że sądy aktywizują rodziców bardzo rzadko, tylko w wyjątkowych sprawach.

W statystykach pojawiła się rubryka, która nazwana została, jako „zobowiązane rodziców do określonego postępowania wobec nieletniego”. Jest to środek, który nie został wyartykułowany w u.p.n., można więc wnioskować, że w ramach dyrektywy dostosowywania decyzji do indywidualnych potrzeb nieletniego, zgodnie z najlepiej pojmowanym dobrem nieletniego, sądy, po wnikliwej diagnozie stwierdziły, że uzasadnione jest zobowiązanie rodziców do takich działań wobec własnego dziecka, które są niezbędne w celu poprawienia jego sytuacji psychospołecznej. Takie decyzje zapadły w 2020 r. 368 razy, a więc w 2,1% przypadków.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w art. 12 przewidywała możliwość umieszczenia nieletniego, u którego stwierdzono upośledzenie umysłowe, chorobę psychiczną lub inne zakłócenia psychiczne, w specjalistycznych placówkach. Sąd mógł umieścić takiego nieletniego w szpitalu psychiatrycznym, innym zakładzie leczniczym, gdy nieletni wymagał jedynie opieki w zakładzie pomocy społecznej lub młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Z zestawień statystycznych wynika, że w 2020 r. sądy wydały 93 takie decyzje, czyli w stosunku do 0,5% ogółu nieletnich. Zauważyć można, że od 2015 r. wskaźnik ten stale maleje (wynosił wtedy 0,6%), co mogłoby sugerować, że przed oblicze sądu rzadziej trafiają nieletni z wyżej wymienionymi dysfunkcjami. Jest to jednak złudne wrażenie, gdyż wiemy, że skala problemów psychicznych adolescentów (która może również być przyczyną konfliktu z prawem) stale się powiększa. Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur, Nieludzkiego, Poniżającego Traktowania lub Karania z 2020 r. ujawnia, iż w Polsce pogarsza się opieka psychiatryczna nad nieletnimi, którzy są w kryzysie psychicznym. Wynika to przede wszystkim z pogarszającej się kondycji psychicznej dzieci i młodzieży, i w związku z tym rosnącej skali zaburzeń psychicznych, przy niedostatecznej liczbie psychiatrów dziecięcych, niedofinansowaniu szpitali psychiatrycznych, przeludnieniu i w konsekwencji braku miejsc na oddziałach psychiatrycznych.

Sytuację pogarsza fakt, iż odnotowano słabo rozwinięte środowiskowe formy pomocy psychiatrycznej, co powoduje, że wychowankowie placówek resocjalizacyjnych potrzebujący pomocy psychiatrycznej muszą korzystać z leczenia szpitalnego, które również jest trudno dostępne (przedłużające się procedury w zakresie kierowania do zakładu leczniczego i długi okres oczekiwania na miejsce)¹¹.

W statystykach pojawia się również rubryka „inne środki”. Jak wcześniej wspomniano sądy w ramach dyrektywy indywidualizacji mogą dostosować swoje decyzje do konkretnej sytuacji nieletniego i pod tym względem mają bardzo szeroką dowolność w wyborze najbardziej adekwatnego środka. Okazuje się, że sądy w 2020 r. zastosowały tę możliwość 1295 razy (7,5% ogółu spraw nieletnich), a więc częściej niż np. umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, czy nadzór odpowiedzialny rodziców.

Tabela 4. Postępowania w sprawach nieletnich w sądach powszechnych zakończone w wyniku postępowania mediacyjnego w latach 2017-2022

Wynik postępowania mediacyjnego	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Uгода	264	270	293	217	196	242
Brak ugody	50	55	57	45	46	49
Inny sposób zakończenia mediacji	43	35	48	34	34	50
Razem	357	360	398	296	276	341

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 22.09.2023 r.)

Sąd rodzinny może z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego skierować sprawę do mediacji. Udział pokrzywdzonego i nieletniego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny. Zgodę na udział w mediacji odbiera mediator lub sąd rodzinny, po wyjaśnieniu uczestnikom mediacji istoty i zasad postępowania mediacyjnego oraz pouczeniu ich o możliwości wycofania tej zgody aż do zakończenia postępowania mediacyjnego. Postępowanie mediacyjne powinno zmierzać do wzbudzenia w nieletnim poczucia odpowiedzialności za skutki czynu zabronionego,

¹¹ *Nieletni z niepełnosprawnością psychiczną i intelektualną w miejscach izolacji. Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur, Nieludzkiego, Poniżającego Traktowania lub Karania*, Wydawca: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2020.

którego się dopuścił, oraz do zawarcia ugody w przedmiocie naprawienia wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. W postępowaniu mediacyjnym biorą udział: pokrzywdzony, nieletni, rodzice albo ten z rodziców, pod którego stałą pieczę nieletni faktycznie pozostaje. Jeżeli nieletni zobowiązuje się do naprawienia wyrządzonej szkody lub do zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, zawarcie przez niego ugody wymaga zgody jego przedstawiciela ustawowego. Sąd rodzinny, orzekając w sprawie nieletniego, bierze pod uwagę wyniki mediacji oraz ugode zawartą przed mediatorem¹².

Okazuje się, że sądy rodzinne korzystały z możliwości skierowania sprawy nieletniego do mediacji w śladowych ilościach, gdyż niniejszy wskaźnik w 2020 r. wynosił 1,7% ogółu spraw. W literaturze spotykamy dane empiryczne, które jednoznacznie świadczą o wysokich walorach resocjalizacyjnych mediacji¹³, i można w tym miejscu wyrazić głęboki żal, że tak rzadko ten środek jest wykorzystywany. Przyczyn tego zjawiska jest wiele – najczęściej wskazuje się na niechęć części sędziów do wykorzystywania mediacji, niewielką liczbę mediatorów z uprawnieniami, a przede wszystkim na trudności z przekonaniem ofiar (a czasami nawet sprawców, czy ich rodziców) do uczestniczenia w mediacji¹⁴. Zauważyć należy, że zdecydowana większość mediacji kończy się ugodą, a więc sukcesem (na poziomie około 71-73% ogółu mediacji). Jednoznaczną porażką (brak ugody) kończy się jedynie około 14-16% mediacji. Dane te świadczą o tym, że warto propagować i poszerzać możliwość korzystania z postępowania mediacyjnego jako formy rozwiązywania konfliktów społecznych.

Wnioski

W 2020 r. sądy zastosowały w stosunku do 80% nieletnich tylko jeden środek, dwa środki wobec 14,2% nieletnich, trzy środki wobec 3,3%

¹² Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 1982, Nr 35, poz. 228, z późn. zm.).

¹³ B. Czarnecka-Działuk, *Powrotność do przestępstwa nieletnich w wybranych krajach*, IWS, Warszawa 2014, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS_Czarnecka-Dzialuk-B._Powrotno%C5%9B%C4%87.pdf (8 września 2023, data ostatniego dostępu); M. Staniaszek, *Mediacja jako niewykorzystany środek wychowawczy i profilaktyczny*, [w:] *Współczesne problemy resocjalizacji. W stronę integracji teorii z praktyką*, (red.) W. Ambroziak, M. Konopczyński, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2022.

¹⁴ A. Lewicka, E. Grudziewska, *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?* Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.

nioletnich, cztery środki wobec 0,7% nioletnich, a pięć i więcej niż pięć środków wobec 0,3% nioletnich (mowa tu tylko o środkach co do nioletnich, a nie ich rodziców). Średnio na jednego nioletniego przypada więc 1,24 zastosowanego środka (w 2015 r. było to 1,20 środka). Można więc skonkludować, że sądy dość oszczędnie gospodarują dostępnymi środkami. Niedocenianym przez sądy jest środek polegający na zobowiązaniu nioletniego do określonego zachowania.

Analizując powyższe dane, można wyciągnąć wniosek, iż sądy najczęściej korzystają ze środków niezmiennających środowiska naturalnego nioletnich, a więc zgodnie z dominującym trendem w postępowaniu z nioletnimi, czyli zgodnie z regułą depenalizacji. Zauważyć jednak można, że szeroki katalog środków „wolnościowych” nie jest zbyt często eksploatowany (np. zobowiązanie do określonego postępowania, nadzór organizacji społecznej lub osoby godnej zaufania, skierowanie do ośrodka kuratorskiego).

Należałoby poszerzyć katalog środków niezmiennających środowiska naturalnego nioletnich i częściej stosować mediację. Ustawodawca przewidział, co prawda, możliwość skierowania sprawy nioletniego do szkoły lub organizacji społecznej, jednak przepis ten jest praktycznie martwy. Sądy pod tym względem mają związane ręce, gdyż żeby mogły zastosować tę możliwość, to szkoła lub organizacja społeczna muszą same podjąć inicjatywę w tym zakresie, co w praktyce zdarza się wyjątkowo rzadko. Brak podmiotów (osób godnych zaufania, organizacji społecznych czy pozarządowych, które byłyby zainteresowane otoczeniem nioletniego systemem wsparcia i poręczeniem za nioletniego) wynika również z braku znajomości przepisów prawa i w związku z tym z brakiem świadomości społecznej, że taka możliwość w ogóle istnieje¹⁵.

Należałoby również postulować częstsze stosowanie przez sądy takich środków wychowawczych jak zobowiązanie nioletniego do określonego zachowania, czy zobowiązania rodziców do poprawy warunków wychowawczych. Zauważyć również należy niewystarczającą w stosunku do potrzeb sieć placówek resocjalizacyjnych w środowisku otwartym, np. ośrodków kuratorskich, świetlic terapeutycznych.

W świetle przedstawionych danych statystycznych, jak również uregulowań prawnych, należy stwierdzić, że w Polsce nie realizuje się dyrektywy

¹⁵ R. Ćwikowski, *Ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub społecznej nad nioletnim niedostosowanym społecznie*, [w:] *Dylematy i wyzwania współczesnej resocjalizacji*, (red.) K. Sawicki, R. Ćwikowski, A. Chańko, Białystok 2015.

dejurydyzacji. Dopiero ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 2022 r. wprowadziła nową możliwość oddziaływania na nieletnich, którą można ocenić jako częściową realizację powyższej reguły. Zgodnie z obowiązującymi przepisami dyrektor szkoły, do której uczęszcza nieletni, został wyposażony w nowe uprawnienia. W przypadku gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego na terenie szkoły, lub w związku z realizacją obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, dyrektor tej szkoły może, za zgodą rodziców albo opiekuna nieletniego oraz nieletniego, zastosować środek oddziaływania wychowawczego w postaci pouczenia, ostrzeżenia ustnego albo ostrzeżenia na piśmie, przeproszenia pokrzywdzonego, przywrócenia stanu poprzedniego lub wykonania określonych prac porządkowych na rzecz szkoły. Oznacza to, że w tej sytuacji dyrektor nie musi zawiadamiać o sprawie sądu rodzinnego, do czego wcześniej był prawnie zobowiązany.

Podobne kompetencje dotyczą organów uprawnionych do przeprowadzenia czynności wyjaśniających według przepisów Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia – oprócz Policji jest prokurator, inspektor pracy, organy administracji rządowej i samorządowej, organy kontroli państwowej i kontroli samorządu terytorialnego, straże gminne i miejskie, jeżeli w zakresie swojego działania, w tym w trakcie prowadzonych czynności, ujawniły wykroczenie¹⁶. Te organy, gdy stwierdzą, że nieletni dopuścił się czynu karalnego wyczerpującego znamiona wykroczenia, mogą zastosować środek oddziaływania wychowawczego w postaci pouczenia, zwrócenia uwagi, ostrzeżenia, przywrócenia stanu poprzedniego lub zawiadomienia rodziców albo opiekuna nieletniego lub szkoły, do której nieletni uczęszcza. Oznacza to, że np. Policja w tak zwanych drobnych sprawach nie musi zawiadamiać sądu dla nieletnich, ma natomiast możliwość sięgnięcia po środki oddziaływania wychowawczego. Wprowadzenie powyższych możliwości wymaga jednak przygotowania. Można się spodziewać, że dyrektorzy szkół mają kompetencje do rozwiązywania problemów wychowawczych, gdyż mają przygotowanie pedagogiczne. Jednak tego samego nie można powiedzieć o policjantach czy pracownikach, np. straży miejskiej. W tym zakresie należałoby zorganizować szkolenia, którymi powinni być objęci obowiązkowo wszyscy, którzy potencjalnie mogą mieć kontakt z nieletnimi.

¹⁶ P. Dremlkowski, G. Kowalski (red.), *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023.

Jednak działania te mogą okazać się niewystarczające, gdyż nie zastąpią instytucji, która skupiałaby specjalistów z pedagogiki, psychologii, pracy socjalnej i terapeutów, kuratorów sądowych przygotowanych do współpracy przy rozwiązywaniu problemów młodzieży skonfliktowanej z prawem i ich rodzin, np. na wzór krajów skandynawskich¹⁷. Dlatego wprowadzenie do systemu resocjalizacji reguły dejurydyzacji wymaga przygotowania i wdrożenia nowych unormowań prawnych.

¹⁷ Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków 2007.

Bibliografia

Literatura

- Bernasiewicz M., Noszczyk-Bernasiewicz M., *Przestępczość nieletnich w USA i w Polsce na podstawie wybranych statystyk kryminalnych*, „Archiwum Kryminologii” 2020, t. XLII, nr 2, s. 207-238.
- Ćwikowski R., *Ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub społecznej nad nieletnim niedostosowanym społecznie*, [w:] *Dylematy i wyzwania współczesnej resocjalizacji*, (red.) K. Sawicki, R. Ćwikowski, A. Chańko, Białystok 2015.
- Drembkowski P., Kowalski G. (red.), *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Gromek K., *Komentarza do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2001.
- Kozłowski P., Stasiak K., *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2018.
- Kusztal J., *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i Niemczech*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Lewicka A., Grudziwska E., *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.
- Mudrecka I., *Instytucjonalne formy pracy resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1999.
- Nieletni z niepełnosprawnością psychiczną i intelektualną w miejscach izolacji. Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur, Nieludzkiego, Poniżającego Traktowania lub Karania*, Wydawca: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2020.
- Staniaszek M., Mediacja jako niewykorzystany środek wychowawczy i profilaktyczny, [w:] *Współczesne problemy resocjalizacji. W stronę integracji teorii z praktyką*, (red.) W. Ambrozik, M. Konopczyński, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2022.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków 2007.
- Stępień K., *Przestępczość nieletnich dziewcząt objętych procesem resocjalizacji w zakładach poprawczych. Studium kryminologiczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2021.

Akty prawne

- Ustawa z 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. 2022, poz. 1700).
- Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 1982, Nr 35, poz. 228, z późn. zm.).

Źródła internetowe

Czarnecka-Działuk B., *Powrotność do przestępstwa nieletnich w wybranych krajach*, IWS, Warszawa 2014, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS_Czarnecka-Dzialuk-B._Powrotno%C5%9B%C4%87.pdf (8 września 2023, data ostatniego dostępu)

Stańdo-Kawecka B., *Przestępczość nieletnich w latach 1990-2007 i problemy resocjalizacji nieletnich sprawców przestępstw (Juvenile delinquency in 1990-2007 and problems of social rehabilitation of juvenile delinquents)*. *Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu* 2009, 1(17). [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/8B93D-D337E130357C12575C5002AEE5C/\\$file/Dzieci%20z%20grup%20ryzyka_1.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/8B93D-D337E130357C12575C5002AEE5C/$file/Dzieci%20z%20grup%20ryzyka_1.pdf) (26 luty 2020, data ostatniego dostępu).

www.gov.pl/attachment (18 listopada 2023, data ostatniego dostępu).